

I HITLER- TYSKLANDS SKYGGE

Dramaet om de danske jøder 1933-1945

REDAKTION

Hans Sode-Madsen

Aschehoug

I HITLER-TYSKLANDS SKYGGE
Dramat om de danske jøder 1933-1945
© 2003 forfatterne og Aschehoug Dansk Forlag
Omslagslayout: Harvey Macaulay/Imperiet
Redaktion: Hans Sode-Madsen
Forlagsredaktion: Randi Høfring
Bogen er sat med Minion
hos Pamperin · Grafisk
og trykt hos Nørhaven Book
ISBN 87-11-11613-7
1. udgave, 1. oplag

Indhold

Forord 9

HANS KIRCHHOFF: Indledning 11

THERKEL STRÆDE: Veje til Auschwitz. Folkedrabet på Europas jøder 21

Tolkninger og tendenser i den nyere Holocaustforskning

Himmels "anstændighed" 21 · Jødeudryddelsen: Status pr. oktober 1943 22 · "Tilintetgørelsen af den jødiske race i Europa" 24 · Den nationalsocialistiske antisemitisme 26 · Folkedrabet foregribes 27 · Ideologiens betydning 28 · Strukturernes magt 30 ·

"Polykreati" og "kumulativ radikaliserings" 32 · Et ikke særligt ideologisk Hitler-Tyskland? 34 · De to "skoler" i nazismeforskningen 37 · Jødefølgelserne i 30'erne 38 ·

"Krystalnatten". November-pogromen 1938 40 · Verdenskrigen. Den antijødiske politik radikaliseres 41 · 1941. "Den endelige løsning" 44 · *Vernichtungskrieg* 48 · Fra massakrer til industrialiseret masse mord 49 · Wannsee-konferencen 50 · Tvangsarbejde og tilintetgørelse 51 · Jødeudryddelsen i tal 54 · Jødeudryddelsen i krigens sidste fase 55 · Holocaustforskningen i forvandling efter Berlinmurens fald 57 · Forskningsituationen anno 2003 60 · Sammenfatning 62 · Udvalgt litteratur 65

SOFIE BAK: Dansk antisemitisme i Tysklands skygge 66

Adfærd og race 67 · Dansk Nazisme og Jødespørgsmålet 70 · Antisemitismens grobund 72 · "Danmark har ikke noget Jødeproblem!" 78 · Forberedelsen på katastrofen 81 · "Det blev det den 9. april!" 85 · De stigmatiserede 94 · Udvalgt litteratur 96

LONE RÜNITZ: "Af hensyn til konsekvenserne ..." 98

Flygtningespørgsmålet i Danmark 1938-1943

Jøderne uddrives af Tyskland 98 · Flygtningesituationen i Danmark 99 · *Anschiuss* – reaktioner og forholdsregler over for østrigske jøder 103 · Avvist! – østrigske jøder nægtes indrejse i Danmark 104 · Sensommeren 1938 – situationen tilspides 105 · Efteråret 1938 – grænsen lukkes for "emigranter" 107 · Ansøgninger om asyl i Danmark 109 · Flygtninge

Forsideillustration

Under Rodes Kors-kommissionens besøg i Theresienstadt den 23. 6. 1944 tog den schweiziske delegerede Maurice Rossel en række snapshots. Her af legepladsen. De fremviste børn var en uge i forvejen ankommet fra Frankrig og så derfor pæne og velnærede ud. Er par måneder senere sendtes de til gaskamrene i Auschwitz.

Dansk antisemitisme i Tysklands skygge

I slutningen af oktober måned 1943 var hen mod 95 % af de danske jøder nået i sikkerhed i Sverige. Hovedparten af jøderne havde unddraget sig den nazistiske forfølgelse gennem en organiseret masseflugt, ingen kort før aktionen ville have troet mulig. Hurtigt nåede spredte oplysninger om såvel antallet af undslupne som flugtens karakter den allierede presse. Allerede den 5. november kunne *Danish Listening Post* i New York rapportere, at det var lykkedes 8000 at flygte, herunder 4000 jøder. Det var sket i kraft af "the desperate solidarity of the population".

Allerede i samtiden blev redningsaktionen karakteriseret som intet mindre end et mirakel. Den resignerende danske befolkning havde i enig forargelse modsat sig den nazistiske antisemitisme, som i det besatte Europa havde medført, at jøderne blev diskrimineret og isoleret for til sidst at blive deporteret til ghettoer og kz-lejre i Østeuropa. Efterfølgende har navnlig udenlandske historikere udlagt redningsaktionen som den selvfølgelige reaktion for et demokratisk folk uden anlæg for antisemitisme. I dag viser forskningen, at det er en sandhed med modifikation. Det var ikke en selvfølge, at danskerne tog stilling til fordel for jøderne og opfattede den tyske jødeaktion som en utilgivelig provokation mod nationens værdier. Danskernes reaktion var ikke et automatisk udslag af en naturgiven national ånd, sådan som det fx hed i konklusionen i den israelske historiker Leni Yahils store værk om jødeaktionen *Et demokrati på prøve* fra 1967. Holdningen var derimod et praktisk resultat af en majsommelig og ømtålelig politisk proces i 1930'erne, hvor en bred alliance af politikere og meningsdannere insisterede på demokratiets fordele og rummelighed. De søgte at skabe intern mobilisering omkring danske, demokratiske værdier for at danne

værn mod den totalitære trussel fra syd og øst, man ikke udadtil kunne forsvare sig mod. Kampen for demokratiet indebar også en afstandtagen til antisemitismen, idet danskerne naturligvis ikke pr. definition var mindre disponerede for fordomme eller for en antisemitisme, som var rodfæstet i europæisk kultur længe før den blev ophøjet til statsideologi i Det tredje Rige.

Adfærd og Race

Racisme er et tankspind. Begrebet indebærer en påstand om eksistensen af forskellige menneskeracer, som ikke længere kan opretholdes. I dag mener biologer ikke, at der eksisterer distinkte racemæssige grænser mellem mennesker – vi er hver og én unikke raceblandinger. Den moderne videnskab kan derfor klart afvise nazistens eller racistens påstand om, at hans fjendtlighed skyldes biologiske forskelle mellem hans egen "ariske" eller hvide race og fx den jødiske eller sorte race.

Ved begyndelsen af det 20. århundrede var teorier om menneskeracernes udvikling og potentielle imidlertid både almindeligt udbredte og meget populære, og i mellemkrigstiden prægede racetænkningen den politiske debat og praksis i et hidtil uset omfang. Ikke mindst var datiden inspireret af troen på racehygiejens muligheder. Skønt den danske racehygiejne hverken var antisemitisk som den tyske eller racistisk som den amerikanske, indebar den racehygiejniske tænkning en forestilling om racens eksistens og dens mulige forædling og degeneration. Debatten om racehygiejnen aktiverede og aktualiserede endvidere spørgsmålet om forholdet mellem arv og miljø og om, hvorvidt menneskelige egenskaber var et resultat af kulturel og social prægning eller tværtimod biologisk bestemte.

Dr. R. Spärck definerede i antologien *Arv og Race* fra 1934 race som "en gruppe af individer inden for en art, der alle er ejendommelige og kendelige fra andre individer inden for samme art ved visse kendetegn, racekarakterer". Det var en almindelig antagelse, at menneskeheden kunne inddeles i racer, og jøder blev ofte ureflektet opfattet som en selvstændig race med særlige raceegenskaber, selvom der også i samtiden herskede uenighed om spørgsmålet. Det er vigtigt at understrege, at denne race-

tænkning, hvor racerne blev tillagt forskellige egenskaber, og kulturelle træk blev gjort medfødte, ikke nødvendigvis var ensbetydende med racisme.

Skønt fænomenet har været kendt i århundreder, er *antisemitisme* et forholdsvis ungt begreb, som blev introduceret af en politisk bevægelse i Tyskland i 1870'erne. Bevægelsens tilhængere ønskede at markere, at deres moderne, sekulariserede fjendtlighed mod jøder var baseret på en "videnskabelig racisme" og dermed adskilte sig fra et traditionelt kristent jødehad. Efter afsløringen af Holocausts rædsler blev antisemitisme associeret med folkemord, og begrebet er i nogen grad blevet synonymt med nazisme. Der kan også ligge politiske årsager bag valget af definitioner på antisemitisme (ligesom på *racisme*). Med en meget snæver definition kan man frikende sin egen nedladende fordomsfuldhed over for jøder for prædikaten "antisemitisme" og lægge afstand til begrebets ubehagelige associationer til Holocaust. Diskussionen af andre former for antisemitisme, som ikke nødvendigvis har haft hverken nazismens morderiske ambitioner eller racistiske indhold, har derfor vanskelige vilkår. Derfor er det ikke mindre vigtigt at indskærpe, at den politiske antisemitisme i det 19. og 20. århundrede ikke altid var baseret på racisme, mens racismen i det 19. århundrede ikke altid var antisemitisk. Forståelsen af, at man kan være antisemit på mange måder, skal balancere mellem faren for at banalisere den nazistiske forbrydelse og risikoen for at overdrive hverdagens behov for simplificering og stereotyper. Uden sidstnævnte kan vi slet ikke forstå og handle i forhold til vores medmennesker.

Ikke ethvert fjendtligt udsagn over for en jøde er ensbetydende med antisemitisme. Overordnet er *antisemitisme* i bredeste forstand modvilje eller had mod jøder som et *kollektiv*, fordi man nærer en forestilling om, at denne gruppe har en særlig adfærd eller særlige egenskaber, som adskiller den fra majoriteten, og at denne adfærd skyldes den omstændighed, at den består af jøder. Det er ikke modvilje mod mennesker som tilfældigvis er jøder, men modvilje mod mennesker, *fordi* de er jøder.

På den baggrund er det vigtigt at skelne mellem xenofobisk og racistisk antisemitisme. Det er to former for antisemitisme, som indebærer en væsensforskellig opfattelse af jøderne som kollektiv. *Xenofobi* (af græsk: angst for det fremmede) er en fjendtlighed, som grundlæggende er baseret på ad-

færd. Det betyder at, man tilskriver en særlig gruppe og *alle* dens medlemmer en social truende adfærd, skønt denne adfærd kun udøves af en historisk minoritet eller enkelte medlemmer i gruppen. Med andre ord anerkender man ikke, at der inden for en gruppe kan være store individuelle forskelle. Eksempler er stereotyper om at jøderne er Kristi mordere eller at alle jøder er ågerkarle. Sådanne fordomme eller negative generaliseringer er reaktioner på en social trussel mod kollektivets eller individets værdier, sammenhold, økonomi etc., mens fortolkningen af den sociale trussels egentlige årsag er mangelfuld eller fejlagtig. For den xenofobiske antisemit fungerer jøderne som en syndeboek.

Racisme er derimod fjendtlighed baseret på race, dvs. på en forestilling om, at biologiske forskelle er årsag til forskellig mentalitet, egenskaber og adfærd. Kombineres en sådan racetænkning med diskriminerende forestillinger om andre racer og en forherligelse af egen race, er der tale om racisme. Racismen opfatter racen som årsag til en særlig "jødisk" adfærd, opfatter jøder som en væsensforskellig, forkastelig og potentielt set "smittebærende" race og vender sig derfor også mod raceblanding. Som nævnt er begrebet racisme/racist en *historisk* betegnelse for mennesker, som nærer dette synspunkt.

Der er kvalitativ forskel på xenofobiske og racistiske fordomme over for jøder. Racismen umuliggør undvigelse og undtagelser. Den retter sig mod samtlige individer, som kan identificeres som hørende til *racen*, uafhængigt af deres tro og kultur, og angreb dirigeres direkte og kraftfuldt i modsætning til de xenofobiske stereotyper, som ofte refererer til fortidig adfærd og tillader undtagelser, fx for "vores jøder" i modsætning til "de fremmede jøder". Xenofobien og racismen indebærer derfor også forskellige løsningsmodeller på det postulerede "jødeproblem" eller "Jødespørgsmål" og peger dermed på antisemitismens forskellige reelle og potentielle konsekvenser. En xenofobisk forståelse af jødeproblemet som religiøst, kulturelt, økonomisk eller socialt vil anvise løsninger som begrænsning af indvandringen, konvertering og assimilation, m.a.o. forsøg på at påvirke adfærd. Er jødeproblemet derimod racistisk formuleret, vil man hævde løsninger som isolation, uddrivelse eller i sidste ende udryddelse, idet racen anses for uforanderlig.

Forstår man udelukkede antisemitisme som racisme, bagatelliserer man

de xenofobiske fordomme, som også påvirker majoritetens adfærd og derfor kan have væsentlige konsekvenser for jøderne. Den "pæne", salonfæhige antisemitisme af xenofobisk art ramte således ofte jøderne hårdere end den udtalte og rabiate racisme. Den moderate og latente antisemitisme overraskende ikke blot jøderne, de frygtede for dens potentiale og politiske organisering og ikke mindst for den statslige legitimitet, der blev antisemitismens til del ved den nazistiske magtovertagelse i Tyskland i 1933.

Dansk Nazisme og Jødespørgsmålet

Den tyske nazisme fik tidligt danske aflæggere. Danmarks National Socialistiske Arbejderparti (DNSAP) blev stiftet i efteråret 1930 under partifører Cay Lembcke, en central figur fra den danske spejderbevægelse. Partiets program var en tro kopi af det tyske nazistpartis og indeholdt således også en erklæring om, at "folkefælle er kun den, som er af dansk blod, jøder er ikke folkefæller". Deraf fulgte, at jøder skulle fratages stemmeret og retten til at beklæde offentlige embeder. Frits Clausens førerkrup i DNSAP i juli 1933 bragte ingen ændringer i partiets antisemitiske kurs eller i den redaktionelle linje i partiorganet *National-Socialisten*. Partiet propagerede for en racistisk antisemitisme, der hævdede et racemæssigt modsætningsforhold mellem danskere og jøder, talte om den ariske races overlegenhed og vendte sig mod raceblandning. Forestillingen om et fælles arisk racegrundlag kunne også bekvemt ophæve modsætningen mellem dansk og tysk i grænselandet og legitimere slægtskabet med det tyske naziparti. Nazistiske race teorier var imidlertid lidet egnede til at øge DNSAPs popularitet, og udadtil søgte partiet bevidst at nedtone det antisemitiske aspekt. Der var også taktik i ekskluderingen af den rabiate antisemit Aage H. Andersen, som i protest gjorde Jødespørgsmålet til hovedsagen med stiftelsen af *National Socialistisk Arbejderparti* (NSAP) i 1935. Det lille sektparti blev arnestedet for en vulgær, racistisk antisemitisme, der lånte forbillede i det tyske smædeblad *Der Stürmer*. Man etablerede omgående en såkaldt Stormgarde for kredsens aktivistisk indstillede unge mænd og indledte hektisk udgivervirksomhed. NSAP kendte traditionens styrke og introducerede de europæiske og amerikanske antisemitiske klassikere for et dansk publikum, bl.a. bilfabrikanten Henry

Fords *Den internationale Jøde* (1940), Martin Luthers 400 år gamle tanker om *Jøderne og deres Løgne* (1938) og, som det senere skal omtales, falskneriet om den jødiske verdenskonspiration, *Zions Visers Protokoller*. Af mangel på politiske succeser og gennemrystet af intern splittelse inviterede Frits Clausen Aage H. Andersen og hans agitation tilbage i partiets rækker i 1941. I fællesskab kunne de bifalde de tyske løsninger af Jødespørgsmålet og agitere for en dansk racelovgivning. Aktionen mod de danske jøder i oktober 1943 stoppede ikke den antisemitiske agitation. Tværtom kunne den stærkt reducerede, men håndgangne kreds omkring Andersen imødesæ, at "vore tyske germanske racebrødre befrier vort land for jøderne". Kredsen tog da navnet "Dansk Liga til fremme af Racebevidstheden" idet betingelserne var skabt for racehygiejnens positive arbejde, som det hed ved en festlig lejlighed i november 1943. Retfærdiggørelse og legitimering af den nazistiske racepolitik kom i højsædet. Det arbejde forsatte kredsen fra 1944 inden for det forhadte Schalburgkorps. Hverken DNSAP eller NSAP opfordrede dog officielt deres medlemmer til at bistå den tyske jødeaktion.

Hverken DNSAP eller NSAP evnede at appellere bredt til den danske befolkning. Den racistiske antisemitisme havde ringe mobiliserende værdi, ikke mindst fordi den blev opfattet som en stødende efterligning af det tyske forbillede. Forsøg på at drage nytte af antisemitismen til politiske formål blev socialt og politisk stigmatiserende i takt med, at det nazistiske regime konsoliderede sin magt og intensiverede de antijødiske angreb. På samme vis blev antisemitiske tilbøjeligheder inden for de etablerede politiske partier ikke tolereret. Det førte til en række bortvisninger i Det konservative Folkeparti, i ungdomsorganisationen KU og i partiet Venstre. Personer som Grev Fr. Knuth og Victor Pürschel fra de konservative og Valdemar Thomsen fra Venstre fandt siden virke i underskoven af højreradikale småpartier. Bl.a. hos den politiske aktivist Wilfred Petersen, som organiserede et sammenrend af udtalte antisemitter og DNSAP-kritiske nazister. Under ét var politisk formulering af antisemitismen et marginalt fænomen i Danmark. DNSAPs største parlamentariske succes var valget i 1943. Da fik partiet 2,1 % af de afgivne stemmer. NSAP talte maksimalt 500 medlemmer og sympatisører.

Antisemitismens grobund

Antisemitismen var imidlertid ikke uden grobund i Danmark. Meget forskelligartede miljøer nærrede i mellemkrigstiden fordomme over for jøder – der endda i visse tilfælde udviklede sig til racistisk antisemitisme. Årsagerne skal søges i religiøs modvilje mod jødedommen – *antijudaisme* – i nationalitetsspændinger, økonomisk krise og modernitetsangst.

Den religiøse antijudaisme har rod i den kristne menigheds generelt uafklarede syn på jøderne, tydeliggjort i Jesu ambivalente udsagn om jøderne: "I har Djævelen til Fader" (Joh. 8, 44) og "Tilgiv dem, for de ved ikke, hvad de gør" (Lukas 23, 34-35). I indremissionske kredse nærrede man i 1930'erne et syn på jøder, som eksemplarisk illustrerer de selvmodsigelser, som har hjemmetsøgt den kristne menighed siden Jesu prædikener og Paulus' breve: konkurrerer jødedommen og kristendommen om guds gunst eller er jødernes sejlvende eksistens tværtom en bekræftelse på bibelens sandhed og guds kærlighed?

Indre Mission så ikke dogmatisk på spørgsmålet om jødernes status og virke, men i bevægelsens blade gled antijudaistiske synspunkter uregistreret over i xenofobisk antisemitisme, ligesom man ikke her var upåvirket af samtidens racetænkning. På den ene side overførte man *historiske* aktørers adfærd på jødefolket som helhed og generaliserede negativt over udtryk som "jødisk tankegang og mentalitet". På den anden side blev jøder betragtet som en særskilt race, med egenskaber som var *uafhængige* af religionen. Dermed fik de negative stereotyper et ureflektet racistisk præg.

De antisemitiske tilbøjeligheder i Indre Mission var ikke inspireret af den nazistiske racisme. De blev næppe heller næret af behovet for en syndebuk for verdslige trængster. Indre Missions tilhængere, der overvejende var landbrugere, var naturligvis ramt af 1930'ernes økonomiske krise, men de massive strukturelle ændringer i det danske samfund tog først for alvor fart efter 2. Verdenskrig. I 1930'erne var Indre Missions Venner derfor ikke nødvendigvis det moderne samfunds tabere.

I stedet vidner *Indre Missions Tidende* om en betinget racetolerance og især om en kristen antisemitisk holdningsarv, som tyder på at fænomenet har dybe kulturelle og religiøse rødder – her i en dansk version. Antisemi-

tisme er ikke udelukkende et sekulært fænomen – tværtimod. I 1930'erne vendte Danmark sig indad. Det gav også anledning til voksende religiøs bevidsthed. I Indre Mission forstærkede vækkelsen den antisemitiske tendens.

Indre Missions syn på jøder ændredes imidlertid dramatisk i midten af 1930'erne. Det havde både særlige og generelle årsager. En meget kraftfuld tro på apokalypsen vandt gradvist fodfæste i bevægelsens blad. Den intense interesse for tegnene på de sidste tider inden Kristi genkomst betød øget fokus på og sympati for jødisk aktivitet. Ifølge fortolkningen af Johannes' Åbenbaring er forudsætningerne for Kristi genkomst, at jøderne vil vende tilbage til Israels land og anerkende Jesus, at evangeliet vil blive udbredt til alle folkeslagene og sidst, men ikke mindst, at Antikrist melder sin ankomst. Indre Missions opmærksomhed samlede sig nu om Jødefolket som et led i Guds frelsesplan. Dermed vågnede det medfølelse og tilgivende syn på jøderne, som havde eksisteret parallelt med den negative, fordømmende opfattelse. Forståelsen af *Antikrist* blev ligeledes afgørende. Til at begynde med fremstod denne figur som et diffust, monstrostrø væsen, der syntes at ligge bag urovækkende tendenser i både kommunismen og nazismen. Skribenterne i *Indre Missions Tidende* blev dog som følge af den politiske udvikling i Europa mere og mere overbevist om, at Adolf Hitler var personificeringen af Antikrist. Fra at nære en ukritisk begejstring for Hitlers løfter om moralsk oprustning og udryddelse af usædelighed og gudløshed blev Indre Mission gradvist mere skeptisk.

Udfaldet af den tyske kirkestrid og oprustningspropagandaen i Det tredje Rige blev afgørende for mange danske kristne. De så "hedenskabet" brede sig i Tyskland med nazificeringen af den kristne tro og nye radikale løsninger på kristendommens jødiske arv: Den Tyske Trosbevægelse afviste således fuldstændigt evangeliet som inficeret af jødedom, mens de såkaldte Tyske Kristne forsøgte at "arificere" det jødiske arvegods og genfortolke det faktum, at Jesus, apostlene, Paulus og de første kristne alle var jøder. Dansk presse vidste ikke så lidt om terroriseringen af de tyske trossamfund, og den danske kirkes repræsentanters indsats for at imødegå tysk propaganda og stadfæste kristendommens ubrydelige forbindelse med jødedommen, i testamente og tro fik mange til at vende sig fra nazismens fristelser. Både i Indre Mission og i den danske Israelsmission (der navnlig varetog missions-

opgaver blandt københavnske jøder), gjaldt den første bekymring de jødekristnes skæbne i Tyskland efter arierparagraffens gennemførelse i 1933, men den tyske kirkestrid skærpede generelt opmærksomheden over for antisemitismen i den nazistiske bevægelse. Nazismens racisme var dertil *ideelt* uforenelig med en kristen forståelse af dåbens og en kristen opdragelses forbedrende og forædlende virkning. Man fremhævede således både "den gule, røde, sorte og jødiske races" evne til udvikling i det kristne fællesskab. I danske kirkelige kredse blev racismen en afgørende anstødssten for accepten af nazismen. Modviljen forstærkedes, i takt med at Tyskland og nazismen fremstod som en trussel mod Danmarks territoriale og nationale overlevelse. I 1937 tog Indre Mission entydigt afstand fra antisemitismen og nazismen, og i oktober 1943 åbnede menighedens formand, Chr. Bartholdy, som en række andre kirkelige ledere sin dør for de flygtende jøder.

Der var imidlertid også en anden vej at gå. Det gjorde præsten Anders Malling, som var forankret i det indremissionske miljø og tidligt i 1930'erne meldte sig ind i DNSAP. Her kom han en overgang til at tegne det danske nazipartis kirkepolitik, med udgangspunkt indre-missionske traditioner. Hos Malling gik antijudaistiske synspunkter hånd i hånd med racismen. Den jødiske race havde svigtet sin verdensopgave ved at afvise Kristus, mens det sande Israel derimod var at forstå som den første jødekristne menighed, der talte apostle og evangelister. På denne måde fik han reddet både Kristi første menighed og bibelen fri af antisemitiske angreb, mens han spottede jøderne som "en opløsende og nedbrydende kraft overalt, hvor de trænger sig ind i folkelivet".

Kombinationen af antijudaistiske traditioner og verdenslig modvilje kunne også andetsteds vinde fodfæste. Foreningen Landbrugernes Sammenlutning (LS) organiserede på bevægelsens højdepunkt hen ved halvdelen af de danske landbrugere og var navnlig stærk i det økonomisk plagede Sønderjylland. Foreningen var det eneste egentlig anti- eller ekstraparlamentariske potentiale i Danmark i 1930'erne. I bevægelsens mest succesrige år 1934-35 forsøgte man at formulere en sammenhængende forestillingsverden, som kunne mobilisere landbruget under ét og minimere de iøjnefaldende økonomiske interessemodsetninger mellem godsejere, gårdejere og husmænd. I bevægelsens blade trådte antisemitismen fra 1933 i funktion

som en lim, der kunne sammenføje fædebilleder. Her kunne man forene fremmedgjortheden og frustrationen over den moderne kapitalistiske økonomi, over den kulturelle og sociale udvikling og følelsen af marginalisering i forhold til det politiske system og "københavneriet". Antisemitismen optrådte primært i xenofobisk form – dog ved lejligheder i en racebaseret udgave – og ejede et karakteristisk dansk element af antibrandsianisme og tilknytning til i konkrete danske begivenheder. Det gjaldt især skandalen omkring Landmandsbankens krak i 1920'erne. Både landmandsbankens direktør Emil Glückstadt og Georg Brandes blev personificeringer. Den førstnævnte af den moderne ryggeløse kapitalisme, som forgældede landbruget, den sidstnævnte af rationalismen, som fik et politisk ståsted i det radikale Venstre og en aktuel fortolkning hos de frisindede kulturradikale. Begge blev de opfattet som fremmede, udanske. *Jøder*. Retorikken nåede undertiden hysteriske højder i foreningens blade, men LS foreskrev ikke konkrete løsninger på "Jødeproblemet" og agiterede ikke for overgreb eller aktioner. Højest kunne der blive tale om præventive indgreb, som skulle begrænse jødernes magt, men ikke om udskillelse eller generelle racelove. Selvom bevægelsens blade ved lejligheder i direkte og indirekte vendinger berømmede den tyske racepolitik, havde Danmark ikke et "Jødeproblem", og løsninger var derfor ikke højaktuelle. Antisemitismen var et overgangsfænomen i LS, med et højdepunkt i 1934, men tjente netop midlertidigt til at skabe et fælles verdensbillede for de til lejligheden sammenbragte interesser. Stauning-Munch-regeringen imødegik landbrugskrisen, med det formål frem for alt at sikre et velfungerende landbrug, og inddæmmede dermed LS og andre radikaliserede tendenser i landbruget. LS var først og fremmest et barn af den økonomiske krise og eksisterede i kraft af frustrationerne, frygten og forurettelsen blandt landbrugere. I takt med at den økonomiske situation bedredes, reduceredes engagementet og interessen – og medlemstallet faldt. Modviljen mod "jøder og andre fremmede elementer" og et udtalt krav om at hindre, at "Danmark skal blive et fristed for tilstrømmende udenlandske flygtninge af forskellige racer og nationaliteter" forblev dog officielt på partiets programmet hos LS' parlamentariske forlængelse *Det frie Folkepartri*. Partiets folketingsmedlemmer medvirkede i høj grad til til at skabe modvilje mod og usikkerhed omkring de jødiske flygtninge og søgte at appellere til befolkning-

gens fremmedangst. Det frie Folkparti (senere Bondepartiet) opnåede dog kun 5 mandater ved folketingsvalget i oktober 1935. Det antal svandt ind til 4 i 1939 og 2 i 1943.

Alligevel så regeringen ikke uden bekymring på bestræbelserne på at samle landbrugets mænd, og navnlig var man foruroilget over udviklingen i grænselandet. Lorenz Christensen, en slægtsforsker med statsvidenskabelig doktorgrad fra Kiels Universitet og en ledende figur i det tyske mindretal i Sønderjylland, kunne en kort overgang ligne et midtpunkt for sådanne bestræbelser. Han fremstod fra midten af 1930'erne i og for sig som personificeringen af de territoriale og ideologiske trusler, der var rettet mod Danmark. Som hjemmetykker med grænservisionsdrømme havde han indflydelsesrige forbindelser i Tyskland, og som erklæret nazist (fra 1933) – og antisemit – havde han personlige relationer til de nazistiske partier i Danmark og til LS. Christensen blev et talerør for det sønderjyske landbrugs trængsler, med en usædvanlig antisemitisk agitation, som hævdede at være historisk forskning og slørede den nazistiske oprindelse og finansiering. I 1943 forfattede han mammutværket *Det tredje Tjing*, hvor han søgte at formulere en dansk og salonfæhig antisemitisme, som hentede legitimitet i danske traditioner og dansk historie.

Der var traditioner at appellere til, også uden for miljøet, der som de ovennævnte var i opposition til det bestående demokratiske styre. Der var bl.a. grobund i mellemkrigstidens kulturdebat. Forståelsen af den moderne kultur var på tværs af det politiske spektrum præget af en række fællestræk. Kritikken vendte sig dels mod en elitekultur, som dyrkede de moderne abstrakte kunstarter, dels mod en ny massekultur, som med amerikansk for tegn vandt fodfæste i Danmark gennem jazz, film og litteratur. De danske nazister opnåede ingen særlig ørenlyd, når de vrængede af den moderne udartede (*entartet*) kultur, som efter deres mening undergravede moralen og forurenede den sande nationale kultur. De delte dette syn på den smudsige litteratur, den usædelige jazz og den abstrakte kunst uden hoved og hale med de fleste af samtidens meningsdannere. Der var en lang tradition for modvilje mod det moderne gennembrud at trække på. Brandes' rationalisme blev anset for følelseskold og slap og ude af stand til at vække folkets nationalitetsfølelse. Samtidigt havde radikalismen lagt kulturen åben for forfladi-

gelse og pornografi – for "spekulation i sanselighed", som det hed i datidens sprogbrug. Igen satte det på flere måder et afgørende præg på debatten, at Georg Brandes var og er ansigtet på det moderne gennembrud i Danmark. Mange så jødens ansigt. De antiintellektuelle og antmoderne fællestræk ved både konservativ og venstreorienteret kulturforståelse kunne appellere til to så forskellige mænd, som socialdemokraten Harald Bergstedt og den konservative litteraturkritiker og forfatter Harald Nielsen (se nedenfor). De kunne samles om den antisemitiske sag i kampen for en national og "arisk" folkekultur. Førstnævnte inden for, sidstnævnte uden for DNSAPs rækker. De færreste gik så vidt. Men i det omfang et kulturprodukt blev opfattet som jødisk, kunne antisemitiske fordomme forvrænge debatten og hæmme en forståelse af modernitetens væsen.

Også i modviljen mod jazzmusikken var der i indhold, argumentationsform og fjende billeder ikke så få lighedspunkter mellem et nazistisk og et kulturkonservativt synspunkt. Jazzen var unational og upassende i de alvorlige tider og eksemplificerede for mange den farlige, amoralske modernitet, hvis indtog ikke alene truede de unge sjæles, men hele samfundets sundhed. Dertil spillede racefordomme en vigtig rolle i den offentlige debat om jazzmusikken legio. Det ramte også jøder, som hævdedes at være i besiddelse af et særligt anlæg for for moderne musik. Men der var en afgørende forskel. Samtiden forstod først og fremmest jazzen som amerikansk og sort. Det gav anledning til en række stereotyper om "Negrenes" barnagtige og sensitive væsen og deres religiøsitets og musikalitets primitive oprindelighed. I en nazistisk optik var jazzen derimod først og fremmest at forstå som ikke-arisk og derfor pr definition som jødisk. Det hedder fx i det racistiske *Kamptegnet* nr. 4, 1941: "Et folks sjæl genspejler sig i musikken. Vi ved, hvorledes det ser ud i den jødiske sjæl, når vi tænker på den jødemusik, som man serverer for os. Jazzmusikken, der minder om kattens jammerhyl, såvel som den jødiske såkaldte kunstmusik, må opfylde enhver ven af den ægte musik med sand rædsel." Både i religion, økonomi og kultur kunne der således hentes fordomme om jøder, der virkede som et skjold mod den moderne verdens trusler om sekularisering, kapitalisme, individualisme og seksualitet.

“Danmark har ikke noget Jødeproblem!”

“Danmark har ikke noget Jødeproblem!” Udsagnet gjaldede hen over det politiske spektrum i 1930'erne og under besættelsen. Det var en afvisning af enhver tale om diskrimination af minoriteten, men det var ikke et forsvar for jøderne og udelukkede ikke antisemitisme. Tværtom udløste diskussionen af Jødeproblemet karakter refleksbetonede stereotyper og kom lejlighedsvis til udtryk i en mere eller mindre helhjertet accept af Tysklands jødepolitik. Diskussionen tegner rammerne for en salonfæhlig antisemitisme i Danmark, der kunne eksistere parallelt med en kritik af den nazistiske jødepolitik.

Jødespørgsmålet eller *Jødeproblemet* havde mange betydninger i samtidens debat. Foruden en religiøs betydning, som angik spørgsmålet om, hvorvidt jøderne ville antage Kristus som deres Messias, var den mest almindelige fortolkning af social og økonomisk karakter og vedrørte jødernes status i det moderne samfund. Navnlig den borgerlige presse udtrykte stærk modvilje mod jødisk indvandring. Man frygtede at skabe et ghettoproblem med et isoleret og ikke-assimileret proletariat af jøder i byerne. Tilmed trivedes en mistillid til den fremmedartede og mytiske ortodokse jødedom, man forbandt med Østeuropa. Her var stereotypen om *Ghetto-jøden* eller *Østjøden* i spil, skønt de tysk-jødiske flygtninge ligesom de danske i høj grad var assimilerede. Heller ikke fordomme om Jøden som hæmningsløs kapitalist og fribytter udeblev af den danske debat, som når *Vest Lollands Avis* den 21. juli 1941 vendte sig mod en reel eller imaginær overrepræsentation af jøder, der “på en utålelig måde oversvømmede industri, handel, embedsstand og viddenskab, [og] ikke var i stand til at tage de udmærkelser og høje embeder, som mange af dem opnåede, med den takt og stilfærdighed som deres medborgere”. Dette vel at mærke i Tyskland. At overrepræsentation i visse embeder eller erhverv blev udlagt som problematisk udtrykte mistillid til jødernes nationale og kulturelle sindelag. Religionen var ikke stridens genstand, som den konservative kritiker Henning Kehler understregede i *Konservative Kronikker* (1935): “Den store vanskelighed er de emanciperede jøder og de, som hverken er det ene eller det andet og derfor nærmest ingenting. Det er lettere at have 10 millioner i Tyskland, som er jøder og ikke vil være andet, end et mange gange mindre antal, som under en langvarig emancipations- og

assimilationsproces spreder den onde udsæd af deres misformøjelse og mindreværdfølelse, deres had og tiltintetgørelseslyst omkring sig.” Jøderne blev holdt fast mellem stereotypen om Ghettojøden og Kapitalistjøden. Skønt de var ivrigt assimilerede og sekulariserede, blev der fortsat sat spørgsmålstegn ved deres nationalitet og loyalitet. Mistilliden tog afsæt i en forestilling om iboende og uforanderlige egenskaber ved *folket*, som ikke gav racebegrebet meget efter. Jøden var og blev jøde. Tilsvarende var “den maskerede jøde” i den nazistiske ideologi at betragte som langt farligere for det ariske samfund end den fremmedartede og let identificerbare Østjøde.

Stereotypen om *Den røde Jøde* kunne ligeledes gå på tværs af det politiske spektrum. Periodens bredt funderede og aggressive antikommunisme lod sig smidigt forene med fordomme om jødernes politiske sympatier. Fordommene næreredes både af associationen mellem den kommunistiske bevægelse og enkeltindivider med jødisk baggrund (det hyppigst fremførte eksempel var Karl Marx, hvis bedstefader ganske vist var rabbiner, mens hans fader lod hele familien døbe) og af klassiske stereotyper om den forræderiske Judas og den pengegriske Shylock fra Shakespeares *Købmanden i Venedig*. Pressen mindede regelmæssigt om ledende kommunisters jødiske slægtsforhold, uden at det var sagen vedkommende, og tilføjede gerne, som i *Ekstra-bladet* 18. februar 1934, “at talrige jøder ifølge deres natur er kommunismens tilhængere og befordrere”. I den højreorienterede presse kunne man tilmed udmærket marxismen til en egentlig jødisk bevægelse. Stereotypen om Den røde Jøde skabte i 1930'erne et mudret vande, hvor tysk (i betydningen emigrant), kommunistisk og jødisk blev synonymt. Det blev evident i november 1936 ved premieren på den tyske exilforfatter Bertolt Brechts satire over den tyske racepolitik, komedien *Rundhoveder og Spidshoveder*, der udløste en bølge af antisemitiske, antikommunistiske og emigrantfjendtlige synspunkter i den borgerlige presse. Stereotypen om Den røde Jøde ramte den ikke-jødiske Bertolt Brecht som en forhammer.

Der var imidlertid bred enighed om, at *Danmark* ikke havde et Jødeproblem med alt det som det indebar af proletariserede ghettoer og en særlig umådeholden jødisk overrepræsentation i både dansk erhvervsliv og DKP – og for øvrigt udgjorde jøderne en forsvindende lille del af befolkningen. Hovedsagen blev herefter at forhindre, at et sådan Jødespørgsmål opstod.

Dels imødeså man med interesse bestræbelser på at omskole den jødiske befolkning til landbrug, i Danmark såvel som i Palæstina, for dermed at en mentalitets- og erhvervsræssig "ghettoeffekt". Dels – og navnlig – var der bred opbakning bag regeringens bestræbelser på at begrænse indvandringen. Fænomenet var ikke specielt dansk; overalt i Europa vægrede man sig ved at modtage de jødiske flygtninge med samme begrundelse.

Fælles for diskussionen af Jødeproblemet var tilbøjeligheden til modstræbende at anerkende antisemitismen som et rationelt fænomen, der bundede i raceforskelle og skyldtes, at jødernes egen dadelværdige adfærd. Mens man hårdnakket benægtede antisemitismens relevans i Danmark og undsagde den nazistiske *form*, legitimerede man samtidigt en række antisemitiske stereotyper af xenofobisk karakter. Det kunne også ske med alle gode viljer i behold og med den udtrykkelige motivation at yde saglig oplysning om det uklare racebegreb. Det skete således fx i Dansk Forening for social Oplysnings lille antologi *Arv og Race*, fra 1934, med socialminister K.K. Steincke og historikeren Albert Olsen som de mest navnkundige bidragydere.

I tilgift kunne man udvide resigneret forståelse for de tyske løsninger på Jødeproblemet. Et klassisk eksempel er *Jyllands-Postens* kronik efter krystalnatten i november 1938, som anerkendte Tysklands ret til modforanstaltninger, blot de havde et mere civiliseret og legalt præg, end rudeknusning og arrestationer. Denne kronik stod langtfra alene. Men her gik grænsen for den salonfæhige antisemitisme og for den tyskvenlige neutralitet. Offentlig accept af den tyske legalisering af antisemitismen forblev ikke umodsagt. Det var en tilståelse til nazismen, ikke til Tyskland.

Tilsvarende forekom en egentlig *racistisk* formulering af Jødeproblemet sjældent i den danske debat. Men ivrig modstand mod jødisk indvandring og aggressive xenofobiske stereotyper om jødisk indflydelse i kulturlivet åbnede dog for race teoretiske forklaringer og retorik. Det var tilfældet for den konservative frontfigur Viktor Pürschel, som forlod den konservative folketingsgruppe i december 1938 for senere i marts 1941 en kort overgang at slutte sig til Wilfred Petersens *Dansk Folkeparti*. Året efter udtrykte Pürschel i bogen *Ord til rolig eftertanke* afsky for "indvandring og optagelse i det danske Samfund af uønskelige, afgjort racefremmede elementer". Men da var han persona non grata i det politiske liv.

Forberedelsen på katastrofen

Der var en kridtstreg, og rammerne for, hvad man kunne sige om Jøde-spørgsmålet, blev gradvist indskrænket i 1930'erne som følge af udviklingen i den tyske jødepolitik. Trådte man over grænsen, blev man stigmatiseret som nazist. En lang række personligheder følte sig kaldet til at forsøge at "immunisere folket mod den gift, der kunne trænge ind sydfra", som det hedder hos historikeren Leni Yahil. Fælles for deres politiske virke og skribentvirksomhed var kampen mod nazismen, for demokratiet.

I 1930'erne hang modstanden mod diskrimination af den jødiske befolkningsgruppe uadskilleligt sammen med kampen for demokratiet, hvor friheds- og borgerrettigheder var udelelige. Den offentlige debat var præget af meget frontale forsøg på at oplyse om raceideologiens absurditeter og de nazistiske race teoretiers uvidenskabelighed. Historikere, biologer, præster og politikere indgik her en stærk alliance, hvor "videnskabelighed" og kristen medmenneskelighed blev et objektivt fodfæste i en problematisk politisk debat, som konstant måtte udvise hensyn til den tyskvenlige neutralitetspolitik, der skulle sikre Danmarks selvstændighed. Det forhindrede på afgørende måde den racistiske antisemitisme i at vinde fodfæste og organisere sig politisk i Danmark. Men det havde også en række konsekvenser.

For det første stod de jødiske flygtninge uden for det definerede fællesskab og udgjorde tilmed en trussel mod samfundets indre integration og sammenføjninger, idet man frygtede at skabe et "Jødeproblem" i Danmark. Men flygtningene bevirkede også usikkerhed om landets overlevelse udadtil, idet flygtningene konstant udgjorde en trussel mod stabiliteten i de danske tyske relationer. Den danske overlevelsesstrategi var indadvendt og eksklusiv. Det glædede ikke den danske regering. Da fremmedloven atter var til behandling i marts 1940, udtrykte både den socialdemokratiske Hans Hedtoft og den radikale Valdemar Sørensen ubehag og beklagelse over lovens stramninger, men de bøjede sig for den uundgåelige *nødvendighed*.

For det andet blev antisemitisme synonymt med den nazistiske racisme. Denne blev både sygeliggjort og latterliggjort i dansk presse. Hartvig Frisch fremstillede i *Pest over Europa* fra 1933 det nazistiske jødehad som lavpandet skrømemageri for svagtbevagede individer. Dét billede dannede skole og vir-

kede utvivlsomt efter sit formål. Men skønt nazismen gradvist fremstod som en militær og national trussel mod 1930'ernes slutning, forstod de færreste formentlig sent, om nogensinde, alvoren og konsekvenserne af den nazistiske raceideologi. Da var den ironiske distance, bagatelliseringen og gråzonen af censur og selvrensning en hæmsko: Det kan ikke ske i Danmark! Antisemitismen blev forstået som "frø af ugræs føget over hegnet". En fortolkning, der er overtaget af eftertidens historikere, som på linje med samtiden har hævdet fænomenets *udanske* karakter. Det er ikke blot en fejlfortolkning. Det hæmmede dengang – og hæmmer stadig – forståelsen af antisemitismens årsager og kontinuitet.

Den 9. april 1940 var antisemitismen ikke en forbigående smitte fra syd, men en realitet i landet. Man var dog forberedt.

I januar 1936 udsendte en række kirkelige og teologiske repræsentanter en pressemeddelelse om de løgnagtige påstande i det antisemitiske skrift *Zions Visers Protokoller*. Dette falskneri, som giver sig ud for at være et program for en jødiske verdenskonspiration, udkom første gang på dansk i 1920. I 1935 blev pamflettens postulat udbredt i en række skrifter udgivet af det da nystiftede racistisk antisemitiske parti NSAP.

Justitsminister K.K. Steincke var imødekommende over for teologernes protest, men stillede sig tvivlende over for de juridiske muligheder for at rettsforfølge de antisemitiske skrivelser. Ti måneder senere var justitsministeren mere optimistisk. I oktober 1936 blev der rejst foreløbig sigtelse mod seks personer for overtrædelse af straffelovens § 267 og 268, ærekrænkelser og bagvaskelsesparagrafferne, og efter § 140, som angår "forhånelse af noget her i landet bestående trossamfunds tros lærdomme eller gudsdyrkelse". Det blev indledningen på en årelang juridisk kamp mod de danske antisemitter, en kamp, som forsatte ufortrødent efter den tyske besættelse i 1940. Den retslige undersøgelse stod på i næsten et år, før sagen endelig kom for Københavns Byret i slutningen af august 1937. Foruden Aage H. Andersen blev tre andre medlemmer af NSAP og to skribenter på Wilfred Petersens kampblad, det antisemitiske *Stormen*, stillet for retten. Ingen af de tiltalte tilhørte DNSAP. Pressen rapporterede indgående fra retssagen, som utvivlsomt medvirkede til at oplyse om den nazistiske agitations absurditeter. Den 7. september 1937 blev gruppen idømt mellem 80 og 20 dages hæfte, hvor den

strengeste straf blev udløst for overtrædelse af bagvaskelsesparagraffen. De resterende mentes derimod at have handlet i "god tro", dvs. at de selv var overbeviste om påstandenes sandhed. Aage H. Andersen appellerede prompte dommen, mens anklagemyndigheden nedlagde påstand om skærpet straf for samtlige tiltalte, idet man krævede alle dømt efter bagvaskelsesparagraffen (§ 268). Retshandlingen blev indledt i Østre Landsret den 18. januar 1938 med landsdommer Gammeltoft som retsformand. De sagsøgte forsvarer, landsretssagfører Westergaard, lagde ud med at kræve retsformanden udskiftet af inhabilitetsgrunde, idet han hævdede, at de tiltalte var dømt for utalelser, der krænkede alle jøder – ikke blot de levende, men også de døde. Dermed mente han at kunne påstå, at ingen person af jødisk afstamning kunne være dommer i en sag, der angik fornærmelser mod ham selv eller hans slægtninge i opad- eller nedadgående linje. Gammeltoft bad landsretssagføreren om nærmere at præcisere, hvad han forstod ved "jødisk afstamning" og Westergaard pegede da på Gammeltofts bedstemoder, som skulle være datter af to jøder. Hertil kunne retsformanden replicere, at hans bedstemoder var døbt, og så vidt det var ham bekendt, gjaldt det også hans oldefader. Efter en nazistisk definition var Gammeltofts bedstemoder imidlertid, døbt eller ej, *racejøde*, hvad der gjorde Gammeltoft til *kvartjøde* eller *Mischling*. Racetænkningen i Westergaards argumentation fremgik af påstanden om, at bedstemoderen var at betegne som jøde, men i Aage H. Andersens forestillingsverden var Gammeltoft ikke bare inhabil, fordi han var beslægtet med jøder, han var inhabil, fordi han ikke var raceren. Pressen holdt vejret: kunne en "jøde" efter nazistisk definition dømmes antisemitter? Med lettelse modtog den rettens kendelse: en pure afvisning af kravet med henvisning til, at sagen angik krænkelse af *medlemmer af det mosaiske troes-samfund*. Derved holdt retten sig nøje til en religiøs definition af en jøde.

Westergaard fortalte pressen, at han underhånden havde meddelt landsretten, at der ville blive rejst protest mod enhver dommer af jødisk afstamning. Som han selv anførte: "vilde man have undgået denne protest, kunde man have overvist sagen til en anden afdeling" (*Nationaltidende* 17.1.1938). Det gjorde man ikke. Den racistiske argumentation måtte en gang for alle fejles ud af det juridiske system.

Ingen avislæser kunne tage fejl af pressedækningens triumferende tone;

dette var en "klar og kategorisk afvisning af et forvorpent forsøg på at for-
gifte dansk retsvæsen med nazimetoder", som det hed i *Social-Demokraten*
19. januar 1938. Dagen efter blev byrettens dom stadfæstet, med skærpede
straffe til to af de dømte. Samtlige beskyldninger mod jøderne blev kendt
ubeføjede.

Retshandlingen var en opmuntrende succes, og retssystemet havde vist
både resistens og virkemidler. Dommen pacificerede en overgang en inder-
kreds af antisemitter, men den manede ikke agitationen i jorden. Retssagen
var dertil langfra den eneste begivenhed, som pegede på nødvendigheden
af et øget beredskab. Grupper af nazistiske uromagere forulempede forbi-
passerende på Strøget i København, og politiet måtte beslaglægge anti-
semitiske løbesedler, fordi de forstyrrede den offentlige orden eller havde
anstødeligt indhold. Efter samme paragraf i politivedtægten blev der bl.a.
den 19. august 1938 udstedt forbud mod salg og uddeling af det tyske
antisemitiske blad *Der Stiirmer*. Men der savnedes strengere straffe, som
rakte ud over bøde for gadeuorden og opløb. Landsretssagfører Westergaard
havde dertil understreget de eksisterende paragraffers utilstrækkelighed ved
i sin forsvarstale at hævde, at man ikke kunne ærefornærme noget så ube-
stemt som "jøderne".

I januar 1939 fremsatte justitsminister Steincke lovforslag om ændringer
og tilføjelser til Borgerlig Straffelov i Landstinget. Hensigten med den nye
straffelov var at øge demokratiets slagkraft over for nye, stadig mere aggres-
sive politiske kampformer. Forslaget indeholdt bl.a. tilføjelsen § 266 b:

"Den, der ved udspredelse af falske rygter eller beskyldninger forfølger
eller ophidser til had mod en gruppe af den danske befolkning på grund af
dens tro, afstamning eller statsborgerforhold, straffes med hæfte eller under
formildende omstændigheder med bøde. Er rygterne eller beskyldningerne
fremSAT i trykt skrift eller på anden måde, hvorved de er nået ud til en større
kreds, er straffen hæfte eller under skærpede omstændigheder fængsel indtil
et år".

Her var den straffelovsparagraf, som både kunne dømme forhåelse og
forfølgelse af et *kollektiv* – jøder – og straffe *racismen*, som ramte alle af na-
zismen definerede jøder uanset religiøs overbevisning. Paragraffen var både
en udvidelse af den beskyttelse af *individet*, som lå i injurIELovgivningen, og

af den beskyttelse, religionsfølgelsesparagraffen ydede den mosaiske tro.
Når ordet race ikke indgik i paragraffens formulering – racen kom først med
i 1971 – afspejlede det netop usikkerheden og diskussionen omkring race-
begrebet: Gammeltoft-episoden i 1938 havde par excellence vist sprængstof-
fet i begrebet "den jødiske race".

Oppositionen var meget kritisk over for Steinckes samlede lovforslag og
benægtede ændringernes nødvendighed. Da blev Steincke rasende: "Man
kan jo ikke sige, at man ikke er advaret, eller at man ikke ved, hvad det drejer
sig om," sagde justitsministeren, hvorefter han fra Landstingets talerstol cite-
rede fra Hitlers *Mein Kampf* og taler af Goebbels. Men oppositionens kritik
gik *udtrykkeligt* ikke på nødvendigheden eller relevansen af § 266b. Straffelov-
ven blev vedtaget med regeringspartiernes stemmer i Landstinget den 24.
februar 1939 og i Folketinget den 11. marts. Lovforslaget trådte i kraft 1. juli
samme år. Racismeparagraffen var en realitet. Danmark havde vedtaget at
gøre det strafbart at forhåne og forfølge jøder. Kun ved én lejlighed i de lange
tingsdebatter fremgik det dog direkte, hvad paragraffen sigtede mod, da so-
cialdemokraten H.P. Johansen ved Landstingets 2. behandling gjorde et par
bemærkninger om "den såkaldte jødeparagraf". Johansen kom da formentlig
for skade at bruge korridorslang i salen, idet ordet jøde ikke optrådte hver-
ken i bemærkningerne til lovforslaget eller udvalgets betænkning. Det ord
var farligt konkret set i lyset af nabolandets omfattende jødelovgivning. Pa-
ragraffen var kun lidt over 9 måneder gammel, da Tyskland besatte Dan-
mark den 9. april 1940. Fem år efter blev paragraffen anvendt i retsopgøret
med landssvigerne, og da blev det tilmed anset for en skærpet omstændig-
hed (i henhold til retsopgørets straffelovstillægs §§ 8 og 9), at antisemitisk
virksomhed allerede var strafbar efter gældende borgerlig straffelov. Para-
graffen var og blev en fremtidssikring.

"Det blev det den 9. april!"

Den 9. april 1940 ændrede ikke bare danske presseforhold, den ændrede
pressens adfærd. En række begivenheder med antisemitisk vinkel blev ude-
ladt eller behandlet i strengt neutrale vendinger. Omtale af danske enkelt-
personers jødiske baggrund blev yderst forsigtig. Enhver genopvækelse af

diskussionen om Jødespørgsmålet blev imødeset med nervøsitet, ærgrelse og irritation. De nationalsocialistiske aviser og blade i Danmark var derimod en meddelsom kilde både til antisemitiske begivenheder og til deres modstykke: den tilspidsede kamp mod antisemitismen. Det er således DNSAP-organet *Fædrelandet*, der beretter om følgende begivenhed.

Den førmtalte forfatter Harald Nielsen, som under besættelsen udgav en række tyskvenlige og racistiske artikler uden dog at slutte sig til et nazistisk parti, holdt under kraftige verbale angreb foredrag i Studenterforeningen den 25. marts 1942. Under den almindelig uro gik en kvinde [Dr. med. Johanne Christiansen] på talerstolen og udtalte, "at hun ikke kunne forstå, at jøderne ene af alle her i landet var indehavere af det privilegium at være fri for diskussion. Fruen vidste ikke, hvornår det var blevet en dansk mand forbudt at omtale jødespørgsmålet". Her blev hun afbrudt af biblioteksdirektør Thomas Døssing, der råbte: "Det blev det den 9. april 1940!"

Udråbet resulterede i tumult, råben og piben og højlydt diskussion mellem Nielsen og Døssing. Nielsen tilbød nu at indlede en diskussion om Jødespørgsmålet, men Formanden for Studenterforeningens Konservative "vilde imidlertid ikke tage et sådant diskussions-møde, fordi, som han pointerede, de konservative studerende ønskede ikke at puste Liv i det semitiske spørgsmål" (*Fædrelandet* 28.3. 1942).

Thomas Døssing havde et skarpt blik for den helt afgørende ændring i antisemitismens legitimitet, som blev en umiddelbar følge af den tyske besættelse. Danmark var 9. april 1940 blevet besat af en erklæret og offensiv antisemitisk magt, som hjemme havde introduceret racelove, forherligede en pseudovidenskabelig racelære og ophøjede raceideologien til et spørgsmål om folkets overlevelse. Tyskland havde indført en gradvis, men gennemgribende diskriminerende lovgivning over for jøder, som havde udstødt dem af det tyske samfundsliv og tvunget titusinder på flugt. Det aggressive racehad havde fået frit udløb under Krystalnatten og efterfølgende ved talrige lejligheder, når lokale nazister udsatte jødiske borgere for ydmygelser og hærværk. Hitler havde erklæret sig som en fjende af den globale jødedom og proklameret en fuldstændig udryddelse af den jødiske race i Europa. Det stod i avisen. Og nu stod tyskerne i landet. Den 9. april blev analogien antisemitisme = nazisme fuldstændiggjort med tilføjelsen = udansk. Da blev det landsforræderisk at

omtale jødernes status, ikke alene fordi det var en tilslutning til et nazistisk synspunkt, men også fordi det blotlagde samarbejdspolitikkenes akilleshæl.

Ryterne om en forestående aktion mod de danske jøder greb om sig i slutningen af 1941. Den nazistiske presse hævdede, at underskrivelsen af Antikominternpagten i november 1941 forpligtede Danmark til at gennemføre antijødiske love, og København blev ramt af en serie antisemitiske hærværk. I de første dage af 1942 fik situationen Hal Koch til at reagere i Dansk Ungdomssamvirkes blad, *Lederbladet*. Budskabet var klart; tvang tyskerne danskerne til at gennemføre særforanstaltninger mod jøderne, ophørte grundlaget for samarbejdet – løfterne fra 9. april. Havde ryterne om en jødeaktion hidtil cirkuleret privat – og højroret i den nazistiske presse – var trolden nu ude af æsken. Historien var endda nået den allierede presse. Hal Kochs udtalelser gav ikke blot genlyd over det ganske land. Overalt lød et rungede nej til en jødelovgivning i Danmark. Budskabet havde dobbelt-adresse: loyalteten over for samarbejdspolitikken og samlingsregeringen berod på tillid til, at konstellationen kunne og ville forhindre aktioner mod de danske jøder. Og Hal Koch var ikke den eneste, som havde bange anelser under uvejret ved årsskiftet 1941-42. Modstanden i de kirkelige kredse tog kraftigt til fra nytår, og hen over 1942 og 1943 bugnede de kirkelige blade af angreb på antisemitismen. Angrebene var ikke bare udløst – og betinget – af kristen forståelse, de var også et talerør for en national betonet voksende modstand mod den tyske besættelse og samarbejdspolitikken.

Sognepræsten K.E. Løgstrups artikel "Hvad er jødehad" blev trykt i *Kirkeblad for Skydebjerg-Aarup* i julenummeret 1941 og cirkulerede siden i danske kirkeblade trods den nazistiske presses idelige protester. Artiklen stadfæstede: "Det danske folk bør af sin oplysning og retsbevidsthed være vaccineret mod jødehadets sygdom (...) vi vil ikke lade os smitte i vor danske sjæl af jødehadets sygdom (...) vi vil i vort land ikke vide af én eneste undtagelseslov mod jøderne, først og sidst fordi det er retsløshed, og svigter vi retten, uanset hvor stort presset måtte være, da er vi ude i skændsel, der er værre end krig og undertrykkelse." Med den samme argumentation indgav rektor og konsistorium ved Københavns Universitet i januar 1942 protest til Undervisningsministeriet.

Tilliden til de ansvarlige politikere og de tyske løfter var ikke tilsvarende

stor i de samtidige illegale løbesedler, som behandlede risikoen for en jødelovgivning i Danmark. Man frygtede dels at blive stillet over for et fait accompli, således som det var sket med Antikominternpagten, dels for de tyske afpresningsmetoder. En anonym løbeseddel opfordrede dog: "Lad jeres politiske repræsentanter vide: Ikke flere kompromisser. Ingen dansk regering kan gennemføre antijødiske love!" Hvis den danske samlingsregering ellers havde været i tvivl, var pressens svar fra nær og fjern: Et fast og bestemt Nej! Allerede i foråret 1942 må det således have stået både samarbejdspolitikere og tyske myndigheder fuldstændigt klart, at en jødeaktion med eller uden dansk medvirken ikke blot ville udløse protester, den ville udløse samarbejdets modsætning, aktiv modstand.

Der var således realiteter bag de danske politikeres henvisning til folkestemningen og den tyske rigsbefuldmægtigedes advarsler til Berlin om risikoen for folkeligt oprør. Den offentlige opinion gjorde indtryk langt ind i det nazistiske regimes rækker og var et integreret element i den jødepolitik, besættelsesmagten valgte at gennemføre i Danmark. Folkeopinionen var forudsætningen for den rigsbefuldmægtigede Werner Bests strategi om udsættelse, uddrivelse og undtagelser. Og det blev jødernes redning.

Efter den tyske besættelse i 1940 søgte de danske myndigheder fortsat at holde den antisemitiske agitation i ave. Juraen var ikke et offensivt redskab – og kunne svært være det efter 9. april – men myndighederne søgte at håndhæve et niveau, hvor åbenlyse provokationer, som opildnede til opløb, slagsmål, hærværk og gadeuorden, blev imødegået, eller helst undgået. Myndighedernes sympati for folkestemningen var ofte slet skjult, men bekæmpelsen af antisemitterne var en balanceakt.

I maj 1939 begyndte NSAP udgivelsen af det forhadte *Kamptegnet*, som på meget aggressiv vis rettede angreb på navngivne danske jøder og agiterede for en nazistisk raceideologi. Skønt man forlod sig mere på fantasi end egentlig beskrivelse, havde bladet en svaghed for seksuelle antydninger og fokus på den omsiggribende "raceskændsel" i landet. Bladet blev udgivet med besættelsesmagtens økonomisk støtte fra maj 1941 og udkom da i et oplag i størrelsesordenen 14.000. Fra og med dette tidspunkt bragte *Kamptegnet* beskrivelser af jødernes situation i resten af Europa. Bladet rapporterede hånligt fra de overfyldte ghettoer i Østeuropa og fra gennemgangslejre i

Frankrig, og gav spottende kommentarer til fotografier af mennesker i fangedragter påsyet jødestjerner. Med hensyn til "den endelige løsning på jødeproblemet" overtog bladet de nazistiske eufemismer. Man anbefalede imidlertid indførelsen af jødestjernen og racelovgivning i Danmark.

To gange, i november 1941 og januar 1942, beslaglagde Københavns byret *Kamptegnet*s løbesedler, idet de var af "fornærmelig art, egnet til at fremkalde forstyrrelse af den offentlige orden". Ved sidstnævnte lejlighed blev *Kamptegnet*s redaktør, Olga Eggers, og hele otte personer, som havde været behjælpelige med uddeling, idømt anseelige bøder.

Skønt politivedtægten således fortsat var det mest yndede redskab, kom også paragraffen 266b til beskyttelse af den jødiske minoritet i anvendelse under besættelsen. Udenrigsministeriets pressebureau forsøgte at overvåge antisemitternes udgivelsesvirksomhed. Der gives eksempler på, at pressebureauet udtrykkeligt meddelte forfattere og bogtrykkere, at en række skrifter var en overtrædelse af paragraffen. Sanktionsmulighederne var imidlertid ringe. Den nationalsocialistiske presse lod sig ikke underkaste censur, og forholdene tillod ikke retsforfølgelse. At sidde Justitsministeriets påtale overhørig under besættelsen blev dog siden anset for en skærpet omstændighed ved retsopgøret. Alternativt bestod muligheden for civile søgsmål, skønt disse naturligvis også lå under for forholdene. Så meget desto mere enestående og eksemplarisk er direktøren for Daells Varehus og hans privatsekretærs injurieretssag 1942-1943. I den tyske besættelses andet år procederedes ved landsret og højesteret for anden gang en sag mod landets fremmeste antisemitter. Hverken religionsbeskyttelsesparagraffen (§ 140) eller den nye mindretalsbeskyttelse (§ 266b) kom til anvendelse, og besættelsesmagten tillod sagens gennemførelse, selvom ingen kunne være i tvivl om, at domstolene her stadfæstede rammerne for antisemitisk agitation i Danmark. Efter sagens definitive afgørelse ved højesteret cementerede både de danske myndigheder og den rigsbefuldmægtigede disse rammer. Sagen illustrerer dermed den exceptionelle konsensus, som herskede mellem danske og tyske myndigheder og den nationale opinion – på trods af censur. Retssagen havde tilmed både pikante og romantiske elementer og var et stort tilløbsstykke, og den fik, så længe censuren tillod det, intens presseopmærksomhed.

Direktør P.M. Daell og hans jødiske privatsekretær, frøken Ella Wasser-

KAMPTIEGNET

Dansk Ugeblad til Kamp for Sandheden

Udgiver: AAGE H. ANDERSEN

Nummer 45 4. Aargang	5. NOVEMBER 1942	30 Øre
Abonnementspris pr. Kvarter, Kr. 3.90 (for ul- senet) Bestilling indsendes af Postkassen eller direkte af Forlaget. Annoncepris pr. mm. 30 Øre	Redaktion og Eftertryk Jensens Trævej 2, Charlottenlund 17 i den Østlige Rindløse Ansvarshavende Redaktør: Aage H. Andersen	Den ny Tids Informationsbureau, i den Østlige Rindløse

Bomben i Daell-Wassermann Sagen

Aktuelt!

Kamptegnet indgiver Politianmeldelse mod Jødinden Wassermann og Rotary- Manden Palle Daell, der intet kender til Frygt og Racehad

En tilende Kendering var det, Onsdag Morgen d. 28. Oktober, at udslykende det sødelt Dagblad afredelendeste bringe Referat af dit ensationelle Rettemøde fra Torsdag d. 27. Oktober med Vidneførelsen i Daell-Wassermann-Sagen i den 11. Højesteret fra KAMPTEGNET'S Side.

Hvor ganske anderledes var det ikke tidligere under Proceduren ved Landretten.

Fru Olga Eggers, den tidligere Redaktør af KAMPTEGNET, der kun kunde være i den spede Tid, at Athalrene havde det formodt Fundament, og som under Sagsanlægget var at de formodne Vidner og Bestyrelsesmedlemme i Anget for Jødelønnen i Højesteret, kunde pas derved tilføje, ikke indhale sig pas, at der var en af de i Højesteret til midlertidig Side efter Forlydningerne, og eg ønskede ikke, yderligere at røppe op i

Two Ingen Hæve pas denne Jord, tro Ingen Jøde pas hans Ord.

Af Indholdet:

Diverses Jødentyr — Jødelønnen i Medicinsk Selskab
 Ziona Vise fra Krystallgade — Da Jøderne stjal Danmark fra Danskene
 Der findes kun ét Alternativ — Nationalsocialisme eller Bolsjevisme
 Den religiøse Feilske hos Jøderne og H. C. Andersen
 Cohens Ko — De retroværede i Lederstrebs
 157 „Gæster“ blev kort efter 9. April 1940 i en Fart gjort
 til danske Slæbepære
 Otto Heller pas Krigeften igen — Han smæder Folkets „Danmark“

Danmark for Danskernes

mann, anlagde sag mod *Kamptegnets* redaktør Aage H. Andersen og Olga Eggers på baggrund af injurie- og bagvaskelsesparagrafferne, ganske som ved retssagen 1937-38. Baggrunden var, at bladet havde viderebragt insinuationer om et intimt forhold mellem Daell og Wassermann og hævdet, at Daell skulle været kommet sådan under privatsekretærens indflydelse, at han lod arbejdsgangen og ansættelsesforholdene i Varehuset rette sig efter hendes ønsker. Herunder hed det, at personalet ikke betjente Værnemagten korrekt som kunder. Det sidste var ikke en ufarlig beskyldning. De fleste aviser undlod at henlede særlig opmærksomhed på Wassermanns jødiske baggrund og gengav kun med forsigtighed *Kamptegnets* antisemitiske postulationer, men det var heller ikke nødvendigt. Ingen læser kunne være i tvivl om, at sagens kerne var de antisemitiske angreb, skønt ærekrænkelse var retssagens årsag - eller påskud, om man vil. Men pressen refererede taknemmeligt Daells forsvarer, højesteretssagfører Bondo Svanes skarpe argumenter og vittige procedure. Dommen faldt i Østre Landsret den 15. maj 1942, hvor både Andersen og Eggers blev idømt hhv. 80 dages fængsel og 120 dages hæfte for injurier og bagvaskelse. Andersen blev udtrykkeligt idømt den skærpede fængselsstraf med henvisning til dommen fra 1938. Dertil blev de idømt at betale sagsøgerne en betragtelig erstatning. Både Andersen og Eggers appellerede sagen til Højesteret.

Da den retslige undersøgelse af appellen blev indledt i eftersommeren 1942, nærede Udenrigsministeriet betænkeligheder. Skønt pressen i dæknin-gen af Østre Landsretssagen havde udvist forsigtighed i omtalen af det anti-semitiske motiv bag injurierne, havde opmærksomheden været gevaldig. Episoder som pressestormen i forbindelse med kravet mod dommer

Det antisemitiske blad Kamptegnet indledte i januar 1942 et frontalangreb på direktøren for Daells Varehus, P. M. Daell og hans jødiske privatsekretær fruken Ella Wassermann med beskyldninger om ægteskabsbrud og antitysk arbejdsgang i varehuset. Kort efter anlagde Daell og Wassermann sag mod bladets redaktør for ærefornærmelse. Det bragte ikke chikane til ophør. Mens sagen var for Højesteret, indgav Kamptegnets redaktør politianmeldelse mod Daell og Wassermann for falsk vidneforklaring. Anmeldelsen blev dog kort efter henlagt som følge af bevistets stilling. Den endelige højesteretsdom i marts 1943 gjorde det tydeligt for enhver, at den racistiske antisemitisme var uacceptabel i Danmark. For side, Kamptegnet 45, 5. november 1942.

Gammeltoft i 1938 var næppe ganske ude af erindring. Den megen furor var langt fra i overensstemmelse med den danske regerings bestræbelser på at holde Jødespørgsmålet ude af forhandling. Mens de tyske myndigheder udviste voksende interesse i sagen, efterlod den offentlige opinion ikke nogen tvivl om, at antisemitismen var uacceptabel. Myndighederne skulle manøvrere i denne frontstilling mellem opinion og besættelsesmagt. Løsningen var at holde sagen ude af den offentlige debat. Udenrigsministeriets pressebureau nedlagde forbud mod omtale, og efter en række vidneafhøringer behandlede Højesteret sagen skriftligt, uden referat. Imidlertid følte de nazistiske aviser sig ikke bundet af pressebureauets anvisninger og svælgede i sagens pikante detaljer. Her forfægtede man i samklang med de søgte Antikominternpagten som et alibi for *Kamptegnet*'s linje. Anklageren henviste derimod i sit skriftlige indlæg fortroligt til paragraf 266b. "Ganske vist er denne paragraf ... nu under krigen ikke blevet håndhævet af påtalemyndigheden og ikke blevet anvendt over for *Kamptegnet*, men," fortsatte Bondo Svane, "*paragraf 266 er desuagtet udtryk for den danske Rigsdags opfattelse og er gældende dansk ret!*" Dommen faldt den 29. marts 1943. Højesteret skærpede med enstemmig afgørelse straffen til 160 dages fængsel hhv. hæfte for begge appellanter. I foråret 1943 måtte pressen fuldstændig fortie den antisemitiske akse, hvorom alle injurierne drejede. Men man var til gengæld yderst fantasifuld i brugen af eufemismer, og den euforiske sejr over det forhadte *Kamptegnet* blev tilført umiskendelig national betydning: Den danske befolkning vendte sig mod denne skamplet på dansk presse, og følgende var de dømte døde i den danske offentlighed. Både den landsdækkende og lokale presse udtrykte håbet om, at myndighederne nu ville sætte en endelig stopper for *Kamptegnet*. Det blev dog i sidste ende Werner Best, som likviderede det hensyngende blad, som foruden svigtende oplag var bebyrdet med en gæld på over 10.000 kr. til sagsomkostninger og erstatning. Best redegjorde allerede den 15. april for sin opfattelse af sagen over for Berlin og henledte opmærksomheden på, at "tyskernes venner og mange nationalsocialister blandt danskerne har længe været mod bladets linje. De påpeger, at denne form for propaganda ikke egner sig for det danske folks karakter og ikke under nogen omstændigheder kan vække forståelse for jødespørgsmålet i videre kredse i befolkningen." Dommene over Andersen og Eggert blev dog

aldrig eksekveret. På Bests foranledning rejste de begge til Tyskland i sommeren 1943. Daell blev senere aktiv i modstandsbevægelsen.

På samme tid stadfæstede danskerne også på en anden måde deres syn på racismen. To dage før Højesteretsdommen havde George Gershwins amerikanske jazzopera *Porgy and Bess* fra 1934, om en gruppe sorte landarbejdere hårde liv i Charleston, premiere på Det Kongelige Teater. Der var, som *Social-Demokraten* skrev, tale om "en begivenhed i europæisk musikliv" og det ikke kun, fordi operaen havde europæisk urpremiere. Forestillingen blev opført af Det kongelige Teaters ensemble med sortsværtede ansigter, og premieren havde højeste bevågenhed: Kronprins Frederik overværede ikke bare generalprøven, men vendte tilbage til premieren med moder, hustru og et hof af prinsesser. Fælles for pressens modtagelse af operaen var begejstret henrykkelse. Operaen var eksotisk og fremmedartet og nærrede drømme om en anden tid og en verden, som danskerne i stigende grad vendte blikket og håbet mod. Vist var scat-sang og sortsværtede operasangere i sig selv sensationer, men publikum og kritikere havde flere grunde til at juble over nationalscenens dristighed. Ikke bare havde jazzen gjort sit indtog på nationalscenen, det skete med en amerikansk komponist med jødisk baggrund, idet Gershwin var søn af russisk-jødiske indvandrere, og med et portræt af afroamerikansk folkeliv. Modtagelsen var en eksplosion af entusiasme over amerikansk kultur, som man nu forbandt med frihed, demokrati og etnisk mangfoldighed. Det var et opgør med mellemkrigstidens tendenser til antiamerikanisme og antisemitisme og samtidens velmente opgør med racismen. Mere *entartet* kunne det næsten ikke blive. Besættelsesmagten var rasende. Og de danske nazisters harme steg til et nyt crescendo.

Det er ikke mindre bemærkelsesværdigt, at såvel opera som anmeldelser var gennemsyret af racefordomme om sorte, skønt det skete pga. medfølelse med de undertrykte og fascination af urkraft og oprindelig. Nazismen havde nok kureret danskerne for antisemitiske racefordomme, men racisme mod sorte havde uforandret fodfæste. Opgøret med den nazistiske raceideologi var således hverken før eller efter krigen reflekteret og konsekvent. I 1944 blev operaen på grund af bombetrusler og tysk pres taget af plakaten efter 22 optørelser for fulde huse.

De stigmatiserede

Stigmatiseringen af den racistske antisemitisme, som før besættelsen betød latterliggørelse og siden landsforræderi, resulterede i meget forskellige livsforløb og konsekvenser. For Anders Malling, som i 1936 stiftede *Dansk Folkefællesskab*, idet han fandt DNSAP for tyskvenlig, brød skismaet mellem en hidsig nationalisme og nazisme som ideologisk model ud i lys lue kort før den 9. april. *Dansk Folkefællesskab* havde gradvist udvist mere anti-tyske følelser mod 1930'ernes slutning som en reaktion på de voldelige tendenser og den aggressive oprustning i Det tredje Rige. I november 1939 betød den nationale kurs, at partiet forkastede Fører-princippet. Detroniseringen af Malling var også en klar markering af interne ideologiske stridigheder. Den tidligere fører kunne ikke slippe sin fascination af Hitler. Tre måneder senere forlod Malling partiet. Der blev heller ikke siden en rolle til ham i det politiske liv. I 1942 fandt han dog under pseudonym et villigt forlag for udgivelsen af den antisemitiske pjeces *Den brændende Tornebusk*. Det manuskript havde hans partifæller ellers vraget i 1939 som "en efterplapren af nazistisk tredje-klasses antisemitisk propaganda". Malling blev ikke inddraget i retsopgøret, og i 1946 tog han sæde i Salmebogskommissionen.

Lorenz Christensen ragede i 1941 uklar med ledelsen af det nordslesvigske nazistparti og kom i stedet under det tyske gesandtskabs beskyttende vinger. Her fuldstændiggjorde han sin forskning udi Danmarks Jødespørgsmål, bl.a. ved at udarbejde et detaljeret kartotek over de danske jøder, med over 2000 navne. Han overlod kartoteket til det tyske gesandtskab i august 1942. I 1945 blev det fundet på Dagmarhus. Ved retsopgøret blev Christensen imidlertid frifundet for medvirken til jødeaktionen, da retten ikke mente, at der forelå bevis for, at kartoteket direkte var anvendt til udarbejdelsen af arrestationslister, eller at Christensen i 1942 kunne ane, at kartoteket kunne anvendes til dette formål. Den foromtalte bog *Det tredje Ting* var udgivelsesklar i sommeren 1943, men Best anbefalede tilbageholdelse for ikke at puste yderligere til de omsiggribende uroligheder under augustoprøret. I stedet udkom bogen kort efter jødeaktionen. I marts 1944 blev en række foredrag på baggrund af bogen oplæst i dansk radio efter tysk pres. Christensen blev idømt 6 års fængsel i 1948, bl.a. efter straffelovens § 266b.

En række NSAP-folk blev tillige dømt for antisemitisk agitation efter samme paragraf. Aage H. Andersen, som var vendt tilbage til Danmark i januar 1944 og krigen ud virkede som leder af Centralkontoret for Race-spørgsmål under Schalburgkorpset, blev idømt 8 års fængsel. Et andet medlem af partiet, Paul Hennig, ydede en på alle måder central bistand til forbedrelsen og gennemførelsen af aktionen mod de danske jøder (som omtalt i Henrik Lundtoftes artikel "Gestapo og Jødeaktionen") og var i samtiden han det og frygtet som en aktiv jødeforfølger. Han blev udsat for flere attentater mod krigens slutning. Hennig blev ved byretten idømt dødsstraf, mens Landsretten og Højesteret, med dissens, tilkendte livsvarigt fængsel.

Harald Nielsen blev interneret i maj 1945, men blev kort efter løsladt med papir på ikke at have bedrevet unational virksomhed eller landsforræderi. Han fortsatte sit forfatterskab i isolation og glemsel, indtil han blev genoplivet og søgt rehabiliteret af Søren Krarup i bogen *Harald Nielsen og hans tid* fra 1960.

Ved retsopgøret viste § 266b sin styrke i praksis og ved præcedens – og sine svagheder. Svaghederne har man søgt at forbedre ved udvidelser i 1971 og 1995, således at fx mundtlig og gentagen agitation lettere kan findes strafbar. Det begrænsede kendskab til paragraffens historie beretter derimod også om det slør af glemsel, der har lagt sig over den antisemitiske agitation i 1930'erne og under besættelsen.

Antisemitismen forsvandt ikke den 9. april. Den gik under jorden. Det blev stigmatiserende offentligt at udtrykke racefordomme om jøder og synonymt med nazisme og landsforræderi. Fordommene var fortsat til stede. I vidnesbyrd og erindringer berettes om en antisemitisme af mere privat karakter, der ramte jøderne i deres dagligdag, i skolen, på arbejdspladsen og ved middagsselskaber. Ligeledes lå der implicite fordomme i de krav, man rettede mod jøderne i oktober 1943 – når man forventede, at jøder da måtte være i stand til at rejse tusindvis af kroner til at betale for transporten, eller pr. refleks betegnede de jøder, der nægtede at betale, eller som blot stillede sig en anelse tvivlende over for de store beløb, som nærige, griske og usolidariske. Skønt Jødespørgsmålet med besættelsen havde fået en helt anden og alvorligere klang, nu hvor definitionen ikke længere var overladt til danskerne selv, fik Jødeproblemet også nye betydninger. Det gjaldt de snerrende

hentydninger til jødernes tilsyneladende begrænsede bidrag til modstandskampen og til deres formodede nye sorgløse tilværelse i Sverige på tryk og sikker afstand af det besatte Danmark. Da den nazistiske besættelses tryk lettede, fik fordommene mere frit løb. Det skete i Sverige, hvor modstandsfolk blev konfronteret med de tidligere ofre, og i kølvandet på befrielsesommerens kåde eufori, da regnskabet over aktivisme og passivitet skulle gøres op. Da Poul Henningsen i januar 1946 tog til orde mod den stigende antisemitisme, fortsatte han i 1930'ernes spor, idet han udpegede "en alvorlig brist i demokratiets rustning" (*Land og Folk* 15.1. 1946).

Danskerne nærrede i vid udstrækning antisemitiske fordomme i mellemkrigstiden. De var helt overvejende af xenofobisk karakter, men netop kombinationen af indarbejdet racetænkning og xenofobi indebar risikoen for en racistisk formulering af Jødespørgsmålet, som satte skel mellem danskere og jøder. De fleste hævdede i stedet forskellen mellem danske og fremmede dyrkede. Antisemitisme var ikke et marginalt fænomen, som udelukkende dyrkedes af politiske pariaer i nazismens danske kølvand. Men fænomenet blev ikke mødt af apati. Videnskabsfolk pegede på usikkerheden omkring racebegrebet og afviste postulatet om rene racer. Politikere og meningsdannere sammenlignede nazismen med middelalderens overtro, latterliggjorde den rabiate racisme og ændrede rammerne for den offentlige debat. Utvivlsomt flyttede indsatsen også holdninger. Forløbet frem til jødeaktionen i oktober 1943 synes at antyde, at ændringer i den offentlige opinion snarere skyldtes reaktioner på aktiv politik og lovgivning end vice versa. I 1930'erne påtog den politiske elite sig ansvaret for demokratiets rustning.

Udvalgt litteratur

Artiklen er udarbejdet på baggrund af undersøgelser bl.a. af Rigsadvokatens og Højesterets akter (rigsarkivet) og privatarkiverne efter NSAP (rigsarkivet) og Lorenz Christensen (Landsarkivet for Sønderjylland).

Mogensen, Michael (red.): *Antisemitisme i Danmark? Arbejdsrapporter fra Dansk*

Center for Holocaust og Folkedrebsstudier 5. Kbh. 2002 indeholder en række bidrag til belysning af antisemitismens historie i Danmark, bl.a. nærmere om den tyske kirkestrid ved Jens Holger Schjørring, om antisemitismen i det danske flygtninge-

samfund i Sverige og i den danske Brigade, ved hhv. Michael Mogensen og Knud V. Jespersen.

Om racehygiejnen i politik og praksis se Lene Kochs to bøger *Racehygiejne i Danmark 1920-56*. Kbh. 1996 og *Tvangssterilisering i Danmark 1929-67*, Kbh. 2000.

John T. Lauridsen har gennemført omfattende forskning i DNSAP, og en række studier er samlet i hans *Dansk Nazisme 1930-45 – og derefter*. Kbh. 2002, herunder artiklen "DNSAP og 'jødespørgsmålet'".

Hans Palle Lohmann beretter i *Dansk Folkefællesskab. En fascistisk, nationalistisk og idealistisk bevægelse*. Odense 1984 om Anders Malling og frænder.